

BUZA JÁNOS

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON NÜRNBERGJÉNEK FORRÁSAI

CONTRIBUTION TO THE SOURCES OF THE DESCRIPTION NÜRNBERG BY MÁRTON SZEPSI CSOMBOR. *The first travel book in Hungarian – Europica Varietas – was printed in 1620 in the town Kassa, which at that time „Casovia Superioris Hungariae civitas primaria” was. It is well-known, that Márton SZEPSI CSOMBOR read before his travel numbersone geographical and historical books, but he hasn’t mentioned his reading list. It is most probably, that SZEPSI CSOMBOR (1595–1622) knew well the descriptions from Conrad CELTIS and Johannes COCHLAEUS (Brevis Germaniae descriptio, 1512), too. From the sights of Nürnberg he has admired the fine but fortifide castle on the hill, the beautiful stone buildings, the magnificent hospitals, the famous churchyard St. Johannis, the old churches, the market-place, the fine fountain „Schöner Brunnen, and many – but not very expensive – inns. SZEPSI CSOMBOR belived, that „Norimberga* is a famous town of repute among all nations.” Finally the Author has mentioned the Altorfiana university and the name of DR. REMUS, who „has* rendred great service to the Hungarian youth and still does.” The critical edition of the complete works of Márton SZEPSI CSOMBOR was edited by Sándor Iván KOVÁCS and Péter KULCSÁR in Budapest, 1968. The Europica Varietas translated from the Hungarian and with an Introduction by Bernard ADAMS [Corvina, Budapest 2014] *The quotations were taken over from the Translation of Bernard Adams.*

„Nürnberg úgy ragyog Németország egén, mint ahogyan a Nap fénylik a Hold és a csillagok között.” – állította Luther Márton¹ az egykori birodalmi városról. Költői – jobban mondva költői túlzással megfogalmazott – hasonlatából arra lehet következtetni, hogy Nürnberget tartotta a német városok rangelsőjének. Egy évszázaddal később Szepsi Csombor Márton, a Felső-Magyarországról induló *peregrinus hungaricus* szerint „NORIMBERGA. Nevezetes és minden nemzetségek között híres neves város [...]” – [többek között azért] – „Mert épületivel és nagy kö házainak szépségével meghallatta az eghész Német Országnek minden varosat.”²

¹ Ursula PFISTERMEISTER, *Nürnberg – Zauber einer unvergänglichen Stadt in Farb Bildern und alten Stichen*, Nürnberg, 1979, 14.

² SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas = Szepsi Csombor Márton összes művei*, szerk. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter, Budapest, 1968, 265. Megjegyzendő, hogy az útleírás az 1968. évi kritikai kiadás nyomán önálló formában is megjelent: SZEPSI CSOMBOR Márton, *Europica varietas*, szerk. Kulcsár Péter, Budapest, 1979.

Hivatkozásaim a kritikai kiadás oldalszámait jelzik. „NORIMBERGA” leírása a 265–266, illetve a rá vonatkozó magyarázatok az 559–563. oldalon olvashatók, de mind a bevezető tanulmányban, mind az értelmező és magyarázó részben többször előfordul Nürnberg neve.

Bár Szepesi Csombor Márton (1595–1622) személye a történészek körében is jól ismert, legyen szabad felidézni, hogy tanulóként Kassán, Késmárkon, Göncön és Nagybányán gyarapította ismereteit, járt Erdélyben, majd 1616 és 1618 között mintegy 20 hónapot töltött „*Danczka városának*” gimnáziumában.

Szepesi Csombor Márton életútjáról, a nagy utazásra való felkészüléséről és útleírásának forrásértékéről összes műveinek sajtó alá rendezői – Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter – nyújtott kiemelkedően gondos³ áttekintést. A kötet bevezetőjét író Kovács Sándor Iván szerint Szepesi Csombor Márton ez ideig ismeretlen naplója, illetve feljegyzései, továbbá a danckai gimnázium könyvtárában olvasott szakirodalom – kozmográfiai és útleírások – az elődök munkái⁴ és vélhetően kortársi élménybeszámolók nyomán öntötte végleges formába *Europica varietas* című útleírását.

Szepesi Csombor Márton Dancka (Danzig, Gdańsk – Lengyelország) városát ismer- te a legjobban, útja során a kikötőváros – hol elismerően, hol elmarasztalóan – mérce maradt számára. Nürnberg előtt több fő-, illetve nagyvárosban járt, de nem mindegyik ragadta magával, Koppenhága alig keltette fel az érdeklődését, a népes és mégis igen tiszta Amszterdamot – a nyersanyagszegény, ennek ellenére gazdag Hollandiával együtt – megcsodálta. Versbe foglalta Londont, a „*boldog várost*” – amelyik szerinte a „*Jám- borság, nyugalom, szeretet pompás palotája*”⁵ volt –, majd Párizs lenyűgöző szépségéről emlékezett meg.

Nürnberg hírességének és nevezetességének okait 5 pontban⁶ foglalta össze, utóla- gos rövidítéssel a következőképpen: 1. Alapítását követően rendkívül gyorsan fejlődött; 2. Mint láttuk, építészeti szempontból Németország első városának tartotta; 3. Gaz- dagságát, kereskedelmi súlyát Amszterdamhoz, Velencéhez, Genovához, Londonhoz és Lisszabonhoz hasonlította; 4. Megemlítette a leprások évenkénti, gondos orvosi viz- gálatát; 5. Úgy vélte, hogy Nürnberg nemcsak Németországnak, hanem Európának is a középpontjában épült fel. Pontokba szedett egyedi – csupán Nürnberg esetében tett – összefoglalása már a kritikai kiadás gondozóinak is feltűnt, s joggal vélekedtek úgy, hogy a nevezetességek sorszámozása „*nem feltétlenül egyéni lelemény*”.⁷

Nagy a valószínűsége annak, hogy Szepesi Csombor még a danckai gimnázium könyvtárában forgathatta a Pegnitz-parti bírodalmi városban igen nagy becsben tartott, neves humanista, Conrad Celtis (1459–1508) Nürnbergről készült leírását, amelyik

³ Munkájukra korábban is illő elismeréssel hivatkoztam, vö.: BUZA János, *Peregrinus hungaricus über die Reichsstadt Nürnberg am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges* = Hochfinanz – Wirtschaftsräume – Innovationen: Festschrift für Wolfgang von Stromer, Hrsg. Uwe BESTMAN, Franz IRSIGLER, Jürgen SCHNEIDER, Trier, 1987, II, 701–718. Három évtized múltán sem csökkent, inkább növekedett tiszteletem. [1986-ban az *Alexander von Humboldt-Stiftung* ösztöndíjasaként dolgozhattam Prof. Dr. Wolfgang von Stromer (1922–1999) Gazdaságtörténeti Tanszékén, Nürnbergben.]

⁴ Szcenzi Molnár Albert hatását joggal emelte ki SZEPESI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), i. m., 51–52.

⁵ Weöres Sándor fordítása, *Europica varietas... i. m.*, 1979, 189.

⁶ SZEPESI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), i. m., 265–266.

⁷ *Uo.*, 550.

1502-ben jelent meg⁸ először, illetve Johannes Cochlaeus (1479–1552) *Németország rövid leírása* című, 1512-ben kiadott – a maga nemében egyedülálló⁹ – munkáját. Mindkét szerző sorszámozottan írt Nürnberg nevezetességeiről. Cochlaeus merített Celtis művéből, de jócskán bővítette a nürnbergi részt is, illetve mint a helyi iskola tanára, a didaktikai szempontokra ugyancsak figyelmet¹⁰ fordított. Részben az említett szerzők munkái, részben a helyszín megtekintése nyomán nem véletlen, hogy Szepsi Csombort ámulatba ejtette Nürnberg szépsége, s Lutherhez hasonlóan csak annyiban ragadtatta magát túlzásra, hogy – az általa egyébként nem látott – Köln elé helyezte. Mind egy építészettörténeti¹¹ monográfia, mind a Német-római Birodalom gazdaság- és társadalomtörténetek szerzői¹² egyetértének abban, hogy Nürnberg a Rajna menti nagyváros mögött következett a német városok sorában.

Hősünk a „hegyeczkén” álló császári várat nemcsak szépnek, hanem (a török veszélytől¹³ félve) felújított védműveit – a kváderkövekből épült falakat, „nagy és széles árokját” – tekintve joggal tartotta rendkívül erősnek. A folyamatban volt építkezések ugyancsak hatással lehetnek rá, közülük a ma is álló monumentális tanácsházé¹⁴ lehetett a legjelentősebb.

Szepsi Csombor a várdomb lejtésével, a víz természetes lefolyásával magyarázta az utcák és a város tisztaságát, amelyik nemcsak a kedvező földrajzi helyzetnek, hanem jelentős részben a jól szervezett közigazgatásnak és az építési rendtartásnak volt köszönhető. A város tisztaságát és a vízelvezetését, a biztonságra törekvő építkezést és az építési szakfelügyeletet Cochlaeus¹⁵ több pontban tárgyalta, s ez nem volt véletlen, minden

⁸ Albert WERMINGHOF, *Conrad Celtis und sein Buch über Nürnberg*, Freiburg, 1921. CELTIS műve ismert volt a XVI. sz. kozmográfiai irodalmában. Vö. Georg BRAUN, Franz HOGENBERG, *Beschreibung und Contrafactur der vornembster Stät der Welt*, Köln, 1574, 32. (Bibliothek des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg). Kovács, Kulcsár jegyzeteiben joggal feltételezett, hogy Braun kozmográfiáját is ismerhette Szepsi Csombor Márton, SZEPSI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), i. m., 52, 418, 419.

⁹ Johannes COCHLAEUS, *Brevis Germanie descriptio (1512) mit der Deutschlandkarte des Erhard Etzlaub von 1512*, Hrsg., Karl LANGOSCH, Darmstadt, 1960 (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit, Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, 1), 76–77.

¹⁰ Cochlaeus kiválóan ismerte Nürnberget, a közeli Wendelsteinben született, de Nürnbergben tanult, s felsőfokú tanulmányait Kölnben befejezve tért vissza a birodalmi városba. *Uo.*, 7–10., *Neue Deutsche Biographie* Cochlaeusra vonatkozó fejezete.

¹¹ Rainer GÖMMEI, *Vorindustrielle Bauwirtschaft in der Reichsstadt Nürnberg und ihrem Umland (16.–18. Jh.)*, Hrsg. Hermann KELLENBENZ, Eberhard SCHMITT, Jürgen SCHNEIDER, Stuttgart, 1985 (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 30), 13.

¹² Hermann KELLENBENZ, Rolf WALTER, *Das Deutsche Reich 1350–1650 = Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Hrsg. Hermann KELLENBENZ, Stuttgart, 1986 (Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, 2), 829.

¹³ GÖMMEI, i. m., 71–72.

¹⁴ GÖMMEI, i. m., 12–13.

¹⁵ A 7–9. és a 10–13. továbbá a fontos középületekről – a magtárakról és a fegyvertárakról, illetve a tanácsházáról – szóló 14–16. pont, COCHLAEUS, i. m., 76–83.

valószínűség szerint tudomása lehetett az előzményekről. Ugyanis Nürnbergben adták ki 1484-ben Németország első nyomtatott városi jogkönyvét, amelyik 35 építési tételt¹⁶ tartalmazott.

Olvasmányélményei, a nagy utazásra való tudatos felkészülés hangsúlyozása mellett feltétlenül ki kell emelni Szepsi Csombor Márton kiváló megfigyelőképességét, az ebből eredő személyes élmények is tükröződnek az *Eruropica varietas*-ban. Nürnberg kórházairól nyilvánvalóan olvasott, soraiból azonban kiviláglik, hogy nemcsak méreteiket és a szépségüket, hanem természeti környezetüket is megcsodálta: „Az kapu előtt az Hostatokban hallatlan szép épületü Ispotályok oly sok hogy azok is minden felől egy egy varosoknak mondattatnának, kinek eleit nagy gyönyörűségesen az sok Harsfak es fűzfak ekesítették meg.” A németországi kórházak dicséretével Szepsi Csombor nem állt egyedül, angol¹⁷ és francia¹⁸ elődei ugyancsak elismerően nyilatkoztak a kórházakról, sőt az egy ideig Nürnbergben élő londoni William Smith¹⁹ részletesen ismertette a birodalmi város egészségügyi szervezetét.

Az egészségügyhöz kapcsolható és Szepsi Csombor Márton szociális érzékenységét tanúsítja az, hogy megemlékezett a leprások²⁰ orvosi vizsgálatáról. E ponton ugyancsak indokolt a vonatkozó sorok teljes idézése: „Mert az bel poklosoknak meg tisztulása avagy inkább csak meg ismerése ő benne vagon, ahonnan minden affele tisztátalanok bizonyos időben fel mennék és magokat arra választott Doctoroknak megmutatyak az Szent Lőrincz templomában.”

Az *Europica varietas* kritikai kiadványának sajtó alá rendezői²¹ joggal valószínűsítették azt, hogy az útleírás szerzője, mivel 1618 nyarán járt Nürnbergben, nem láthatta a bélpoklosok évente esedékes vizsgálatát, ugyanis arra mindig húsvét előtt került sor. Az azonban feltételezhető, hogy korábbi olvasmányai nyomán érdeklődött a félelmetes kór és a betegek ellátása iránt, amelyről a helyszínen szóbeli felvilágosítást kaphatott. Cochlaeus szerint a több mint 700 beteg nagyhét idején jött össze a Szent Sebald templomának térségében, ahol a város előkelői feleségeikkel együtt megvendégtelték és felruházták²² őket, ekkor került sor a gyógyíthatatlan betegek szemléjére. Szepsi Csombor azonban jó nyomon járt akkor, amikor Nürnberg „Lorenzstadt” kerületébe helyezte át a leprások orvosi vizsgálatát, ugyanis az 1571-ben alapított „Collegium Medicum”²³

¹⁶ GÖMMEI, *i. m.*, 19.

¹⁷ WILLIAM SMITH, „A Description of the Cittie of the Noremburg” (*Beschreibung der Reichsstadt Nürnberg*), Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg (továbbiakban MVGN), 48(1958), 230–231.

¹⁸ HERMANN KELLENBENZ, *Ein französischer Reisebericht über Nürnberg und Franken vom ausgehenden 16. Jahrhundert*, MVGN, 49(1958), 231.

¹⁹ SMITH, *i. m.*, 197.

²⁰ „Capitulum duodecimum de pietatibus et elemosinis urbis et leprosis.” Vö. WERMINGHOF, *i. m.*, 178.; COCHLAEUS, *i. m.*, 86–87.

²¹ SZEPSI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), *i. m.*, 559–560.

²² COCHLAEUS, *i. m.*, 86–88.

²³ INGRID BUSSE, *Der Siechkobel St. Johannis (1234–1807)*, Nürnberger Werkstücke zur Stadt- und Landesgeschichte, Schriftenreihe des Stadtarchivs Nürnberg, 1974, XII, 110.

tagjai a XVII. század első negyedében már a Szent Lőrinc templomhoz közeli árva- és lelencházban²⁴ látták el feladataikat.²⁵

Nem kizárt, hogy a bélpoklosok vizsgálatát említő mondatával Szepesi Csombor útleíróként egyedit alkotott, ugyanis a külföldi szerzők eddig átnézett szövegeiben nem esett szó az egykori birodalmi városon belüli betegellátásról és beteggondozásáról; ez utóbbiak említése nyomatékosítja azt a feltételezést, hogy az *Europica varietas* szerzője ismerhette Celtis, illetve Cochlaeus munkáit.

A személyes élmény és a tapasztalat kétségtelenül érvényesült viszont a „*Schöner Brunnen*” leírásakor. A gótikus mestermű, a „*Szép kút*” az Ibériai félszigetről egy évszázaddal korábban érkezett utazókat²⁶ is ámulatba ejtette, nem véletlen, hogy ma ugyancsak elsőrangú turisztikai célpont. Gazdag díszítését, csodálatra méltó voltát Cochlaeus – mint ismeretes – elődjénél²⁷ jobban hangsúlyozta. Működését, a víznyerés kedvező, egyszersmind környezetkímélő módját azonban Szepesi Csombor mindkettejük-nél szemléletesebben tárta az olvasók elé: „*Az piatza négy szegű kinek az közepin egy draghatalos Czatorna kut vagon, kin nem különben mint Londinumban drágha szépen az Apostoloknak és egyéb szenteknek bálványok építettett. Az víz sok helyen jö ki belöle, de csak akkor amikor ember meríteni akar, egyébkor ki nem jö, hanem csak megmutatya magát és viszontag egy nagy rész edénybe bé foly, ahonnán viszontag az földbe megyen bé, hogy kifolyásával az utzat ne sározza, ha azért az ember akar meríteni, tehát sok réz czatornák vadnak, kiket alá kell vonni, mihelt le vonsa [az] ember mindgyart jö az víz belöle, de ha fel boczátya, az víz ki nem jö hanem titkos lyukakon viszontag alá foly.*”²⁸ Sem a hajdani olvasót nem zavarta, sem a mai szemlélőt nem zavarja a kút helyét illető topográfiai elírás, ugyanis a ritka szép műemlék nem a tér közepén, hanem annak észak-nyugati részén áll.

Mint minden utazó, így Szepesi Csombor számára is fontos volt a biztonságos s természetesen az elfogadható áron elérhető szállás és az étkezés. Ami a fogadókat illeti, Nürnbergben bőséges volt a kínálat, több mint 70 állt²⁹ az utazók és a fuvarosok ren-

²⁴ ERNST MUMMENHOF, *Das Findel- und Waisenhaus zu Nürnberg orts-, kultur- und wirtschaftsgeschichtlich*, Nürnberg, 1917, 60.

²⁵ BUSSE, *i. m.*, 111.

²⁶ ANTONIO DE BEATIS, *Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien, 1517–1518*, Hrsg. Ludwig PASTOR, Freiburg i. Br., 1905 (Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes 4/4), 37, 98.

²⁷ Celtis és Cochlaeus szövegének összevetésére l. COCHLAEUS, *i. m.*, 82–84.

²⁸ Hiba lenne artézi kútra gondolni, a vízvezetékekre és a vízellátásra két szakember (Röhrenmesiter) ügyelt fel, s kúttisztítókat is foglalkoztatott a város. GÖMMEL, *i. m.*, 43.

²⁹ ALBRECHT KIRCHER, *Deutsche Kaiser in Nürnberg: Eine Studie zur Geschichte des öffentlichen Lebens der Reichsstadt von 1500–1612*, Nürnberg, 1955 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Familienforschung in Franken, 72.) 182–187. A fogadók száma idővel jócskán gyarapodott. Cristian Conrad NOPITSCH, *Wegweiser für Fremde in Nürnberg, oder topographischer Beschreibung der königlichen Baierischen Stadt Nürnberg*, Nürnberg, 1811, 200–211.; Brigitte MEYER, *Altnürnberger Gastlichkeit*, München, 1985, 9.

delkezésére, közülük a *Sylvanus*, az *Arany lúd*, a *Hársfa* és a *Fehér ló* nevét tartotta emlékezetre méltónak. Az egykori vendégfogadók azonosítása teljes biztonsággal csaknem megoldhatatlan feladat, mert mint építmények szinte nyomtalanul eltűntek, továbbá azért is, mert hősünk némi nagyvonalúsággal jegyezhetette fel, illetve módosította a szálláshelyek nevét.

A *Sylvanus* fogadó neve Szepsi Csombor latinositása nyomán született, vélhetően azért, mert a „*Fogadó a Vademberhez*” nem hangzott volna túlságosan bizalomgerjesztően sem Kassán, sem másutt a korabeli Magyarországon. „*Wirt zum Wilden Mann*” fogadó – bár nem azonos helyen – a 15. és a 16. század végén is létezett Nürnbergben, valószínűleg az utóbbi nevé³⁰ szelídítette hősünk *Sylvanus*-ra. Az *Arany lúd*, „*Zur goldenen Gans*” – helyesebben a fogadó „*Az arany lúdhöz*” – a maga korában jó hírben álló³¹ és impozáns építmény³² lehetett, amelyik még a 18. század végén³³ is ismert volt a St. Sebald templom közelében. Több gondot okozott a *Hársfa* nevű szálláshely azonosítása, mert a „*Zöld fa*” vagy „*Hársfa*”³⁴, illetve az „*Arany hársfához*”,³⁵ valamint a „*Szállás a zöld Hársfához*”³⁶ nevű fogadó is számításba vehető. Tekintettel arra, hogy ez utóbbi fennállása a 15. század második felétől a 17. század közepéig bizonyítható, nagy a valószínűsége annak, hogy Szepsi Csombor Márton ebben a fogadóban is érdeklődött. Végül azonban az akkori Széna téren álló „*Fehér lóhoz*” nevű fogadóra, a „*Wirt zum Weißen Rößleinre*”³⁷ esett választása. Szepsi Csombor maga említette, hogy szállása viszonylag közel volt a neves jogász, Georg Rem³⁸ lakásához, amelyről pedig tudott, hogy a hajdani „*Dillinghof*”,³⁹ a mai Egidienplatz egyik sarkán állt.

A négy fogadó helyének – igen részletesnek tűnő – keresése és megközelítő pontosságú meghatározása megerősíti azt, hogy Szepsi Csombor Márton igen rövid ideig

³⁰ Fritz Traugott SCHULZ, *Nürnbergers Bürgerhäuser und ihre Ausstattung*, Leipzig–Wien, é. n. [1933], 723, 820.; KIRCHER, *i. m.*, 187.

³¹ Fridolin SOLLEDER, *Begegnung mit Veit Stoß und der Künstlerfamilie Hertz aus Nürnberg: Ein Kulturbild*, Jahrbuch für fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen–Nürnberg, 11–12(1953), 85, 88–89, 102–103.

³² KIRCHER, *i. m.*, 182.

³³ *Geometrischer Grundriß der Reichsstadt Nürnberg Anno 1793* = Historischer Atlas von Bayern, Teil Franken, Hrsg. Hans Hubert HOFFMANN, München, 1954 (Kommission für Bayerische Landesgeschichte Karten).

³⁴ „*Der grüne Baum*”, illetve „*Die Linde*.” SCHULZ, *i. m.*, 97.

³⁵ „*Zur goldenen Linde*.” *Uo.*, 527.

³⁶ „*Behausung zu der Grünlinden*.” *Uo.*, 605, 714, 783, 797–798.

³⁷ Hasonló nevű fogadó másutt is volt, de valószínű, hogy utazónk a kisebbikben – az akkori „Heumarkton”, a mai Theresienplatzon állóban – szállt meg, helyére l. KIRCHER, *i. m.*, 183.; SCHULZ, *i. m.*, 632.

³⁸ Georg Andreas WILL, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexikon oder Beschreibung aller Nürnbergschen Gelehrten*, Nürnberg und Altdorf, 1757, 294–295.

³⁹ Heinrich KUNSTMANN, *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen. Beiträge zur Erforschung der Ostbeziehungen deutscher Universitäten*, Köln, Graz, 1963, 32. Korábban dr. Rem a vár közelében lakott. Wilhelm FÜRST, *Der Prozeß gegen Nikolaus Gülchen Ratskonsulent und Advokaten zu Nürnberg, 1605*, MVGN, 20(1913), 198.

tartózkodott Nürnbergben, s alaposabban csak a St. Sebaldról elnevezett városrészt tekinthette meg. Leírása így is jól tájékoztató és hasznosítható lehetett, talán nem volt véletlen, hogy későbbi követői közül akadtak olyanok, akik szintén a „*Fehér lóhoz*” nevű fogadóban⁴⁰ szálltak meg.

Szepsi Csombor korábbi állomáshelyeihez hasonlóan a nürnbergi étkezési költségekről is tudósított: „[...] *ebedert s'egy vaczoráért csak 22 patzot, az az száz harmintzkét pénzt fizette[m]*”. Megfogalmazása nem hagy kétséget az iránt, hogy az igen magasnak tartott amszterdami és londoni árakhoz képest, Nürnbergben elégedett volt az étkezési költségekkel. E ponton említendő, hogy a létfenntartási költségek megfigyelése és feljegyzése kapcsán Szepsi Csombor Márton neve helyet kapott Fernand Braudel kiemelkedően sikeres, több nyelvre is lefordított európai gazdaság- és társadalomtörténeti⁴¹ szintézisében. Nyugatról kelet felé haladva valóban csökkenő irányt mutattak az élelmiszerárak, Nürnbergben azonban nem csak az uralkodó tendencia érvényesült, ugyanis a birodalmi városban hagyománya volt az árszabályozásnak, így az étel- és az itálárak sem szabadulhattak el, mert a helyi hatóság⁴² felügyelete alatt álltak.

Szepsi Csombor több esetben közölte észrevételeit a pénzforgalomról, az átváltás lehetőségeiről, illetve kötelező voltáról, sőt a pénzverés körülményeiről is. Nürnbergi feljegyzése a pénzürtékek világába enged bepillantást. A „*patz*” pénznév Nyugat-Magyarországon⁴³ is ismert volt, a birodalmi város térségében pedig az egy, illetve fél „*Batzen*” nevű váltópénzek⁴⁴ fontos szerepet játszottak a pénzforgalomban. Dunántúli számítás szerint 1 „*patz*” 4 krajcárral, egészen pontosan 5,33 dénárral – azaz 5,33 pénzzel – volt egyenlő, ezt kerekítette fel utazónk 6 pénzre.

Bár Németország „[...] *czudálatos szép Academiai, auagy Nagyságos Scholai* [...]” között a Nürnberg közelében lévő Altdorfot is megemlítette, nem kereste fel a város által fenntartott „*Academia Altorfiana*”⁴⁵ intézményét. A szerény múltú, 1575-ben alapított

⁴⁰ SZEPSI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), i. m., 560.

⁴¹ „*Un prédicateur hongrois, Martino [sic!] Szepsi Csombor, réjoignent son pays en 1618 observe le haut niveau du prix des produits alimentaires en Hollande et en Angleterre, ...*” Fernand BRAUDEL, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVIe et XVIIIe siècle, Le temps du monde*. Paris, 1979, III, 29. Braudel hazai szerző tanulmánya nyomán közölte a megfigyelést: Tibor WITTMANN, *Los metales preciosos de América y la estructura agraria de Hungría a los fines del siglo XVI*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate, Acta Historica, 24(1967), 27–33.

⁴² Walter GRÖNERT, *Die Entwicklung des Gaststättenrechts in der freien Reichsstadt Nürnberg seit dem 14. Jahrhundert*, h.n. é. n. [1967] (Beiträge zur Landes- und Volkskunde Frankens, 5), 41.; MEYER, i. m., 11–12.

⁴³ HUSZÁR Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657*, Budapest, 1975. 50.

⁴⁴ Hansheiner EICHHORN, *Der Strukturwandel im Geldumlauf Frankens zwischen 1437 und 1610: Ein Beitrag zur Methodologie der Geldgeschichte*, Wiesbaden, 1973, 61–80, et passim.

⁴⁵ Bernhard HARTMANN, *Kulturbilder aus Altdorfs akademischer Vergangenheit*, MVGN, 6(1886), 15.; Wolfgang von STROMER, *Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur der Reichsstadt Nürnberg um 1580 als Ausgang und Umfeld der Universitätsgründung in Altdorf*, Jahrbuch für fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg, 41(1981), 155–164.; Wolfgang LEISER, *Altdorf – Europäisches Universitäts- und Rechtssystem*, Uo., 165–166.

főiskolának 1618-ban nem volt magyarországi⁴⁶ látogatója, egyetemi rangra emelését⁴⁷ követően, idővel azonban számos hazai és erdélyi lutheránus diák⁴⁸ tanult falai⁴⁹ között.

Szepsi Csombor Márton szépen, kifejezetten emelkedett hangnemben búcsúzott Nürnbergtől, „Az nevezetes D[ominus] Georgius Remus” városi tanácsosról emlékezett meg, de nem a hivatali rangja miatt, hanem azért,

mert „[...] az Magyar fiaknak sokat szolgált és szolgál, míg él, én is ezt kívánom neki: Eltesse az Isten sokkaig jó egészségben.” Georg Rem (1561–1625) nemcsak patrónusként s képzett jogászként lett ismert személy Nürnbergben, a városi könyvtár kiemelkedően szorgos olvasója⁵⁰ volt, széles körű műveltségre tett szert; sikeres, történeti tárgyú habitáció⁵¹ után lett élete vége felé az altdorfi egyetem helyettes⁵² vezetője.

Georg Remhez képest Szepsi Csombor Márton (1595–1623) esztendeit igen szűken mérte a Teremtő, de tehetséggel és alkotókedvvel bőven megáldotta. Az *Europica varietas* angliai fejezete⁵³ jó háromszáz évvel a megjelenését követően indult idegen nyelvű útjára, több részletét⁵⁴ fordították már le, s legutóbb szép kiállítású, méretes kötettel adóztak emlékének⁵⁵ lelkes követői. Neve méltán kapott helyet az európai utleírások szerzői⁵⁶ között, s összes műveinek 1968-ban megjelent gondos kritikai kiadása kellő alapot nyújt a további hasznosításhoz.

⁴⁶ VARGA András, *Az altdorfi egyetem magyar diákjai (1583–1718)*, Lymbus Művelődéstörténeti Tár, 5(1994), 1–19.

⁴⁷ ANTON ERNSTBERGER, *Die feierliche Eröffnung der Universität Altdorf (29. Juni 1623)*, Jahrbuch für fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg, 11–12(1953), 116.

⁴⁸ VARGA, *i. m.*, i.h.

⁴⁹ Az altdorfi oktatási intézményről szóló szakirodalomra újabban l.: Wolfgang MÄHRLE, *Eingangstor ins Reich? Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Nürnberger Hochschule in Altdorf (1582–1799)* = Peregrinatio Hungarica vom 16. bis zum 20. Jahrhundert, Hrsg. Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHINDLING, Stuttgart, 2006, 94.

⁵⁰ Friedrich BOCK, *Magister Christoph Reich: Aus der Geschichte der Nürnberger Stadtbibliothek*, MVGN, 39(1944), 210.

⁵¹ Julius PIRSON, *Die Beziehungen des Pariser Arztes Guy Patin zu Altdorf und Nürnberg 1602–1672*, MVGN, 47(1956), 329, 339.

⁵² Prokanzler der Universität Altdorf. Vö. ERNSTBERGER, *i. m.*, 116.

⁵³ SZEPSI CSOMBOR Márton, *Description of England*, Angol Filológiai Tanulmányok, 3(1938), 63–80.

⁵⁴ Martona CSOMBORA *Podróż po Polsce*, Warszawa, 1961. Jan Ślaski fordítása, illetve *Marton Csombors Reise durch Polen, Cassan 1620* = Die gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen. Zeitgenössische Texte, Hg. Elida Maria SZAROTA, Wien, München, Zürich, 1972, 693–705.

⁵⁵ SZALAI Attila, MÖSER Zoltán, *Polonica varietas: Szepsi Csombor Márton nyomában 400 év múltán*, [Budapest], 2016.

⁵⁶ ESZTER KISBÁN, *Europa et Hungaria in Reiseberichten der früheren Neuzeit* = Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte: Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung, Hrsg. Antoni MAĆZAK, Hans-Jürgen TEUTEBERG, Wolfenbüttel, 1982, 196–197.

Kitekintés

Nürnberg lélekszámát tekintve Szepsi Csombor Márton idejében már nem vetekedhetett Európa legnagyobb városaival, de egy képzeletbeli Amszterdam–Velence tengelytől keletre még egyike volt azon keveseknek, amelyeknek lakossága 40 és 60 ezer között⁵⁷ ingadozott. Kézműipara – kiváltképpen a fémművesség, a fegyverek, kések és háztartási eszközök, valamint a textíliák, papíráruk és nyomdai termékek előállítása terén – exportképesnek és mennyiségileg is jelentősnek⁵⁸ bizonyult. Szepsi Csombor Márton egyik patrónusa, Almási István⁵⁹ kassai kereskedő, Bécsben nürnbergi üzletfeltektől vásárolt posztót, vásznakot, késeket, borsot, sáfrányt, s még könyvet⁶⁰ is. Nürnberg viszont egyike volt mezőgazdasági termékeink felvevőinek, nem véletlen, hogy a „Fleischbrücke” hídfőjénél a XVI. sz. végétől mind a mai napig látható a magyarországi szarvasmarha kőszobra.⁶¹ Az egykori birodalmi város nagykereskedői nemcsak az áruforgalomban, hanem tőkeerős vállalkozókként a bányászatban is kamatoztatták⁶² tőkéjüket, s a bankalapítás⁶³ terén sem voltak sikertelenek. Hosszabb távon azonban az Újvilággal, a tengerentúli területekkel intenzívebb kapcsolatokat építő – szorosabb értelemben vett – nyugat-európai gazdaságnak állt a zászló.

Fél évezreddel a reformáció kezdete után „Nürnberg a reformáció városának” vallja magát, s nagyszabású kiállításokkal készül az 500. évforduló megünneplésére. Luther Márton 95 tételét Nürnbergben nyomtatták ki először, s Nürnbergben jelent meg az első evangélikus énekeskönyv. Nürnbergben 1525-re teljes győzelmet aratott a reformáció, s 1806-ig csak a lutheránusok kaphattak polgárjogot⁶⁴ az egykori birodalmi városban.

⁵⁷ Roger MOLLS, S. J., *Die Bevölkerung Europas 1500–1700* = Europäische Wirtschaftsgeschichte, Sechzehntes und siebzehntes Jahrhundert, Hrsg. C. M. CIPOLLA, K. BORCHARDT, Stuttgart, New York, 1979, II, 22–23.

⁵⁸ Hermann KELLENBENZ, *Technik und Wirtschaft im Zeitalter der Wissenschaftlichen Revolution* = Europäische Wirtschaftsgeschichte, i. m., 131, 139, et passim.

⁵⁹ Almási egyike volt azoknak a kassaiaknak, akiknek Szepsi Csombor útleírásának *Hollandia* című fejezetét ajánlotta. SZEPSI CSOMBOR, *Europica varietas* (1968), i. m., 25–26, 188, 498, et passim.

⁶⁰ Lajos GECSÉNYI, *Handelsbeziehungen zwischen Ungarn und den süddeutschen Städten am Anfang der Frühen Neuzeit* = Bayern – Ungarn Tausend Jahre: Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001, Hrsg. Herbert W. WURSTER, Manfred TREML, Richard LOIBL, Passau, Regensburg, 2001, 135–136.

⁶¹ A külkereskedelemre és az állattartásra vö. ZIMÁNYI Vera, *Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650*, Budapest, 1976, 70–83, 128–141. A kőszobóra vö. PFISTERMEISTER, i. m., 104–105.

⁶² Lambert F. PETERS: *Strategische Allianzen: Wirtschaftsstandort und Standortwettbewerb Nürnberg 1500–1625*, Frankfurt a. Main, Berlin, etc. 2005.

⁶³ Markus A. DENZEL, *Der Nürnberger Banco Publico, seine Kaufleute und ihr Zahlungsverkehr (1621–1827)*, Stuttgart, 2012.

⁶⁴ Isabell RADELSTORFF, „Nürnberg: Stadt der Reformation” Luther2017. <https://www.luther2017.de/en/news/nuernberg-stadt-der-reformation/> (Letöltés: 2016. 04. 15.).